

Szepes Erika

„Hallom: vagyok, mert nem vagyok”

Kovács András Ferenc el-, fel-, szétozlatása a posztmodern episztémé füstjében I.

Gondolatok a paradigmaváltásról – IV.

In principio erat verbum

Ha Kovács András Ferenc nem volna, ki kellene találni. Szerencsére azonban van, ha nem is olyan lényegűként, amilyennek a jelenkori posztmodern elvárások szerint lennie kéne. Újra kell hát teremteni, meg kell formálni annak rendje és módja szerint. A Teremtők – mert manapság többen vannak az Ige birtokában – élnek is a bibliai lehetőséggel: az egyik teremtéstörténet (*János evangéliuma*) mintájára szóval teremtenek, hűségesen követve a forrást. „Kezdetben vala az Ige, és az Ige vala Istennél, és Isten vala az Ige.” (Ján, 1.1). Az Evangélium meg is erősíti ezt az állítást: „Ez [t.i. az Ige, Sz. E.] kezdetben az Istennél vala.” (Ján, 1.2). A szereposztás nagy jelentőséggel bír: a legfőbb, a legelső Lény az Ige (ez többek közt a gnosztikus filozófia hatása a János evangéliumban, ahol a világbíró értelem, a Nűsz végzi az österemtést), szemben a szinoptikus evangéliumokkal -, másodrendű szereplő az Ige tulajdonosa, Isten, akiben a szubsztanciává lényegülés végbemegy: „És az Ige testté lett és lakozék miközöttünk.”. A bibliai teremtésben a testté vált Ige – Jézus, a posztmodern szómágia „célszemélye” a posztmodern kánon elvárásának megfelelő Kovács András Ferenc költő, aki a keresztségben a KAF nevet kapta. (Mint hogy a név eredete ilyen magasztos, én is élni fogok vele.) Meg egy új személyiséget, akit nem árt, ha előre megismerünk, mielőtt szembesülnünk kellene a ténnyel, hogy a teremtett új személy leglényegesebb tulajdonsága az, hogy nem személyiség, mert nincsenek egyedül rá jellemző vonásai, hangja, beszédmódja. A szubsztancia megtestesüléséhez – annak megvalósulásához, végeredményéhez – azonban ismernünk kell az Igét, a Szót, aminek bűvöletében KAF megteremtődött.

A posztmodern episztémé mint teremtő Logosz

A magasztos Ige, azaz a Teremtő Teória képviselői közül elsőként Bókay Antal professzort szólaltatnám meg, mert nemcsak tetemes része volt a hazai posztmodern kiépítésében, de a saját, valamint hasonló szellemben működő kollégáinak két évtizedes, gyümölcsöző

tevékenységét összegezte egy széles ívű, nagy látókörű, letisztultan, bárki számára érthetően megfogalmazott interjújában. Bókay: „Sokféle dolgot, jelenséget lehet posztmodernnek nevezni; igen gyakran nem jelent mást, mint azt, hogy ‘másság’. Az avantgárdnak a maga jelenidejében voltak önmeghatározására kijelölt korszakai, irányzatai. A posztmodern az avantgárd mozgalmaknál jóval kiterjedtebb, nem korszak, hanem sokkal inkább egy újfajta, átfogó attitűd, az életről, a létről szóló diszkurzus. Valami olyan, mint a reneszánsz volt, a világról, önmagunkról, az emberekről és a körülményekről való új beszédmód. Foucault ezeket a tudattalan nagy rendszereket nevezte *diszkurzusoknak* vagy *episztéméknek*. A posztmodern, mint episztémé annyiban sajátos, hogy a korábban nem érzékelt, de csinált diszkurzushoz képest jelentősen nagyobb az önreflexivitása, önteremtő akarata. A posztmodern fogalom problematikus, mivel a név csak annyit mond, hogy a modern utáni, azaz nincs olyan korszaka, mint a romantika, a barokk, vagy – a realizmus. Definíciója erősen negatív, azt tudjuk, hogy mi nem (...) *Ebben az új episztémében nem racionális struktúrák képződnek, hanem racionális struktúrák oldódnak fel*; hogy a világban, az emberi életben *kizárhatatlan heterogenitás* rejtőzik, és ez a homogenizált tudást csak ideig-óráig zárjelezheti. [kiem. Sz. E.] (...) A posztmodern a modern helyének elfoglalására tör. A modern és a posztmodern is sorsprojekció, életformaterv (...), indulatok: elragadtatást vagy éppenséggel dühöt vált ki attól függően, hogy *valaki a sorsképzését egy jól strukturált rendszerben képzelel el, és szorong a káosztól*, vagy épp ellenkezőleg: *élvezi az összevisszaság, a felbomlás és összeállítás, a rendetlenség és a rend élményét, szabadságát*...Mint átfogó beszédmód, a posztmodern nem rendelkezik olyan stabil, pontos jellemzőkkel, amelyeknek alapján eszméket, elveket ki lehetne mutatni [meg fogom kísérelni, Sz. E.]. A *modern előtti* világszemlélet *transzcendencia* általi meghatározottságot fedezett fel mindenütt. A *modern* ember ezzel szemben *immanens*, úgy gondolja, hogy a lét egyes körei, territóriumai a *saját immanens törvényeik segítségével*, a *transzcendencia mellőzésével* érthetők meg, a *fizikai világot saját elvei*, az *emberi világot pedig társas kapcsolatai* alapján lehet megragadni. Ez az immanencia - a modern szerint - nagyon szigorú módszerekkel (erről szól a modern tudományelmélet) meghatározható. A *posztmodern sem hisz a transzcendenciaiban*, de a *modernnel szemben kételkedik az immanencia meghatározhatóságában, teljes, totális megragadhatóságában*. (...) Az a különbségrendszer, nem stabil, állandóan elcsúszik, változik, „elkülönbözik”. Csak ezt az „elkülönbözést”, a változást vallják, és nem figyelnek fel arra, hogy a posztmodern mindig valami nagyon szigorú szerkezetelméletre kell alapuljon,

és lényegéhez tartozik, hogy ott nem ér véget. Vagyis immanens, evilági létünkhez és a lét adott területének sajátos törvényeihez kötődik, de ezek a törvények, szabályok nem vezetnek valami végső bizonyossághoz, hanem éppen amikor ezt a bizonyosságot felfedeznénk, kiderül, hogy még átfogóbban valami megtartó folyamat működik. A posztmodern narratív technika (...) a történettel kapcsolatos immanenciaelvásásunkat felülírva tudatosítja bennünk az irodalmi mű (és általában a történeteink) rögzíthetlenségét.

[E szemléleten belül elsőként a teljes bizonytalanság elve fogalmazódik meg, amit az ógörög episztémé nyomán akár agnoszticizmusnak is nevezhetünk. Sz. E.]

Bókay példaként hozza a rögzíthetlenségre, bizonytalan jelenségtartományra Borgesnek *Pierre Menard, a Don Quijote szerzője* című novelláját, amelynek az a lényege, hogy a korábbi műhöz a későbbi alapján kell eljutni. A szöveg jelentése, amelyről a strukturalizmus azt gondolta, hogy grammatikai konstrukciójának elemzésével véglegesen megállapítható, változékonnyá, a recepció függvényévé vált, a jelentés nem szemantikai tér, hanem temporális, időben változó folyamat. A két *Don Quijote* szó szerint ugyanaz, de mégsem: Menardé magában foglalja Carmen világát, Lepanto századát, Lope de Vegát, Bertrand Russelt és Friedrich Nietzschét.

[A nemlétezőnek deklarált elvek közül másodikiként fogalmazza meg Bókay azt a tételt, amelyet évtizedek óta ismerünk, mint az Umberto Eco által „nyitott mű”-nek nevezett elméletet: minden mű jelentése egyre tágabbá válik a keletkezése óta gyarapodott művek és tapasztalatok révén. A mű betű szerint azonos, de mégsem: „ráértjük” a tőle függetlenül keletkezett és szerzett ismereteket. Amivel nem mondunk mást, mint azt, hogy egy fa azonos önmagával az évről évre gyarapodó évgűrük ellenére. Azonosság és különbözőség egymást feltételező ellentétpárja a világ minden filozófiájának egyik alapköve, európai megfogalmazását Arisztotelész-től eredően és Aquinói Szent Tamás közvetítésével ismerjük: az *analogia entis* tételként. Az azonosság Isten és ember között a *létezés* (entitas), a különbség a *lét minősége*: Istené örök, az emberé *időbeli*. Dehát a transzcendens tételek a posztmodernen hidegen hagyják. Sz. E.]

A posztmodern legelmélyültebb irányzatai elismerik az ember minden dologban való centrumra, koherenciára törekvését, az ilyen összefüggések időszakos lehetőségét (ez létezett a modern korban), de arra figyelmeztetnek, hogy ezek a koherenciák, *strukturális terek mindig mesterségesek, bizonyos érdekek felől létrehozottak, és ezért időszakosak, azaz temporálisak*. A posztmodern ember azonban nem a (modernben gyakori) „Minden egész eltörött” pesszimizmusát vallja, hanem azt mondja, hogy a koherenciák szétesése a lét legalapvetőbb, legtermészetesebb és valahol teremtő szerepű sajátossága.

[Újabb alapelv: a szétesés mint létalakzat, mintegy a lét „akarata”. Sz. E.]

A *Godot-ra várva* kifejezetten modern mű, mert éppen centrumot keres akkor is, ha a centrum, Godot sosem jön el. A posztmodern egyik legjelentősebb sajátossága, hogy felfogásában mintha radikálisan átalakulnának a modernség kommunikációs stratégiái, a tudás rögzítésének módja - és ezzel együtt a *valóság fogalma és megbízhatósága*. A képek manipulálásával a *valóság létrehozhatóvá, átalakíthatóvá* vált, és az az *abszolút bizonyosság*, hogy „a saját szememmel láttam”, teljes mértékben *érvénytelenítődött*.

A posztmodern elméleti képviselői ma már elég világosan megnevezhetők. (A Bókay által képviselőknél nevezettek inkább az elődök, példaképek kifejezéseket használnám, és nem nevezném őket az elmélet képviselőinek. Sz. E.) A filozófiai tradícióban elsősorban Nietzsche, vagy éppen Sigmund Freud eszméit tartják meghatározóknak, de Lyotard, Derrida, Baudrillard, Foucault is feltétlenül ide tartoznak. De ha valakire azt mondják: posztmodern gondolkodó, nem jelent olyan egységes elképzelést és kategóriarendszert, mint ha valakire azt mondják: karteziánus, hegelianus vagy marxista. Freud pszichoanalízise az egyik legfontosabb forrása a posztmodern gondolkodásnak (...), *személyiségfelfogása* a posztmodernben megalapozó jelentőségű. A tudattalan, társulva azzal a gondolattal, hogy az *emberi személy nem egyetlen, koherens lelki struktúra, hanem lényege szerint kettős*, ellentmondásos, és igazi karaktere pontosan ennek a kettősségnek, az ezen belül rejlő törésnek a mentén alakul ki – forradalmasította a személyiségképet. A „gondolkodom, tehát vagyok” mögött felfedez egy, *mélyebb, zavarodottabb, nem racionális réteget*, a „vágyom, tehát vagyok” személyes birodalmát. (...) A felnöves során arra törekszünk, hogy e töréseket kifoltozzuk, kiegyenlítsük lelkünk két részének ellentmondásaival. A tudattalan ilyen értelmezése egyben azt jelenti, hogy a *pszichoanalízis olyan diszkurzus, amely a vágyak és a szavak, azaz a testi és a lelki peremén működik*. (...) A tudattalan feltételezése egyben annak állítása is, hogy az emberi személyes lét természete szerint heterogén. Egyik oldalon jellemző rá a racionalitás, a tudatos konstrukciója, a másikon az energiatermészetű tudattalan. A heterogenitás azért nagyon fontos, mert jelzi, hogy a *személyiségnek nem tulajdonítható valamiféle esszencia, lényegi értelem*. A *személy, a szelf dekonstruktív természetű*, mely akkor jön létre, amikor a vágy megérkezik a nyelvbe.

[Megérkeztünk a posztmodern episztémé nemlétezőnek mondott, *következő alapelvéhez*: azaz, a szelfet és a társas struktúrát is megbontó nyelvhez. *A posztmodern teória más elgondolásai szerint éppen a nyelv az, ami strukturálja a személyt és a társas rendszereket...*

- A személy, amiről tudjuk, hogy nincs, legfeljebb alakváltozatai vannak, akkor válik dekonstruktívvá, azaz

a társadalom – elnézést a már Petri által is kiiktatandónak minősített szóért –, a társas struktúra megbontójává, ha megérkezik a nyelvbe. Más elgondolások szerint éppen a nyelv az, ami felépíti a személyt. A nyelv kérdésére még visszatérek. Sz. E.]

A posztmodern hozadéka az, hogy megmutatja: ott, ahol stabilitást, rendet gondoltunk, *bizonytalan kapcsolatok, szétszédő összefüggések* vannak. (...) A posztmodern mindent, amivel kapcsolatba kerül „posztmodernizál”, egy új olvasat megbontó körébe von.

A posztmodern nem az értékrendek elvetését jelenti, hanem az értékrendek alapjainak, logikájának állandó megkérdőjelezését. Az értékrendek mindig ideológiai konstrukciók voltak, emberiegyezségek következményei. A posztmodern nem szabadosságot, értékrend-nélküliséget hirdet, hanem azt, hogy egyetlen értékrendet sem szabad önmagában valóan elhinni, elfogadni. Minden kulturális konstrukció, tudat mögött a vágy és a hatalom nehezen kifejezhető, alig tudatosítható alapja rejlik. [Itt már fel sem kell hívnom a figyelmet arra, hogy a modernitásban minden elv deklaráltatott. Posztmodern, tehát agnosztikus módon: nehogy azt higgyük, felderíthetjük, miféle hatalom munkál egy kulturális jelenség mögött. Sz. E.]

A modern kifejezetten *elit kultúra*, míg a posztmodern esetében a popkultúra arra szolgál, hogy bizonyos nagyon új létolvasati módokat kialakítson (és ezzel a modern kultúra dolgait is megbontsa). A popkultúra behatol világunkba. A videoklip (...) határozottan posztmodern műfaj. A klipek nem mutatnak teljes történeteket, a zene, a szöveg és a kép nincs bennük egymással kapcsolatban, bár a néző/hallgató állandóan kapcsolatokat keres, tulajdonít. Az a posztmodern, hogy a konstrukció, a koherencia kemény ironikus kontextusba kerül, majd ezzel az ironikus üzenettel tér vissza egy új olvasat formájában az eredetihez. A posztmodern sokszor, talán elsődlegesen, nem valamilyen sajátos tárgyrendezésben található, hanem a tárgyhoz való, annak koherenciáját felbontó viszonyban.

A dekonstrukció ellen az egyik legerősebb kritika az, hogy minden etikát megbont, és hogy ha igaz a dekonstrukció tétele, akkor azt magával a dekonstrukció eszméjével szemben is alkalmazni kell. Ezek a kifogások sokszor konzervatív felfogásból származnak, valamiféle szorongást fednek el, félelmet attól, hogy *talán nem is olyan biztos és bizonyos a világunk. A dekonstrukció nemcsak tagad, nem destruktív, hanem inkább figyelmeztet: ne higgyünk nagyon a rendjeinkben, amelyek sokszor csak műviék, mesterségesek.* (...) Felhívás a dekonstrukció arra is, hogy ezen rendek, struktúrák megbontása során fedezünk fel eddig rejtett, mögöttes erőket, vágyakat, hatalmi konstrukciókat. Lehetetlen persze megmondani, kultúránk merre is megy tovább, senki, sem a hívek, sem az ellenfelek nem tudják bizonyítani, hogy a posztmodern visszafordíthatatlan folyamat, vagy csak egy állomás.

[Az elmélet ezen részének jelentése: *a világom minden*

predesztinált, a folyamatok a maguk sodrában haladnak, beavatkozni nem kell és nem is lehet. A cél: az abszolút beletörődés, a tett halála. Sz. E.]

Az egyik legjelentősebb gondolkodó, Lyotard eszméje, hogy minden korban az emberek elismertek, találni véltek olyan konstrukciókat, folyamatokat, narratívákat, amelyek az adott világra magyarázatot adtak. Ezek voltak korábban a mitológiák. A modern ember mitológiai, narratívái tudományos ismeret formájában fogalmazódnak meg (ezért metanarratívák), olyanok, mint: hit az emberiség fejlődésében, a demokratikusság kiszélesítésében, a tudás megállíthatatlan gyarapodásában. A posztmodern nem tagadja meg ezeket, de nem is hisz bennük feltétlenül. Úgy gondolja, hogy ezek a nagy rendek kétségei: metanarratívák, mindig érvényesülnek, de ugyanakkor meg is buknak. Nincs tiszta tudás, mert a tudáskonstrukciók előzetes egyezségeken, hatalmi viszonyokon alapulnak, egyfajta pragmatikai konszenzus teremti őket, legitimáció függvényében működnek.

[Egyre világosabb, mi a célja ennek az „elvek nélküli” elméletnek. Nincs jövőkép nem is kell, majd minden alakulgat, nincs hit a demokratizálódásban – nem is lehet, mert nincs demokratizálódás -, nincs tudás – tudomány sem, mert a tudást a hatalmi struktúrák igazgatják, manipulálják. Bizony, ezek elvek. Súlyos következményeket hordozó elvek. Sz. E.]

A posztmodern jellemzője a globalitás, a posztindusztriális ipar és társadalom, mely a recepció, a szolgáltatás felől építkezik. *A mai reklám nem a dologra, az értékes tárgyra hivatkozik, hanem meghatározott használati lehetőségeket hirdet:* milyen fenséges élvezetekhez juttat minket egy bizonyos dolog – autó, bankkölcsön vagy éppen vécepapír. A posztmodern ember élvezni akar, élményt akar, ő az általános értelemben vett szórakozás (önévezet) szubjektuma. Ez önmagában semmiképpen nem negatív, bár éppúgy, mint a modern világnak, vannak negatív következményei. Környezetszennyező egyrészt, de létrehozta a környezet iránt elkötelezett gondolkodást is. A zöldmozgalom például kifejezetten posztmodern, mert a világ befogadásának, használatának kérdését helyezte a politika és a társadalmi cselekvés középpontjába.

[A posztmodern beszédmód és világlátás létrehozta-megteremtette azt az arctalan, személytelen néptömeget, a plázaembert, akinek pillanatnyi élvezeti céljai vannak csak, önmagáért, élete jobbításáért - netán társaiért is -, anyagi helyzete fellendítéséért, kulturálódásáért, egészsége megőrzéséért eszébe sem jut cselekedni, tévé-távgyógyítóhoz fordul, és legfeljebb arra törekszik, hogy nylon szatyor helyett papírcsomagban vigye haza a reklámban látott, leértékeltként árult terméket. A posztmodern átlagembernek nincsenek életstratégiái, csak túlélési taktikái. Ez az emberkép áldemokratizmusával, a fogyasztói társadalom

reklámozásával, a liberális kapitalista piacgazdaság emberképe. Arctalan, személytelen, a hatalom számára csak annyiban nem érdemtelen, hogy céljaira felhasználja. Sz. E.]

A posztmodern műalkotás egy értelmezési, megértési világot is létrehoz, ennek oldásához új olvasási módok kellenek. Lényegük, hogy azt a dinamikát kutatják, amely az irodalmi mű megértésében mutatkozó instabilitást, tehát az irodalmi jelentés megállíthatatlan változékonyságát magyarázza. A strukturalizmus minden nagyszerű nyelvészeti tudományossága ellenére sem tudott egyetlen művel kapcsolatban sem végleges értelmezést adni, sőt, a *változó értelem éppen a mű lényegének tűnik*.

[Újabb kinyilatkoztatás: az irodalmi jelentés megállíthatatlanul változik. A jelentés kétségbevonásának kérdéséhez vö. ennek a tanulmány sorozatnak I. részét Sz. E.].

A posztmodern irodalomtudomány azt figyeli, mi az, ami a stabil szöveg nyelvi állandósága, fix struktúrája ellenére az értelmét mindig kimozdítja. Heidegger azt mondta, hogy a *szöveg létpozíciójához mi, olvasók mindig hozzáteszünk egy új létszemléletet*. A dekonstrukció azt állítja, hogy a *szöveg retorikai nyitottsága kapcsolódik össze a befogadó formai játékával, hogy egyetlen poétikai figura sem egyértelmű*. Végül vannak olyan irányzatok (ma talán ezek a legerősebbek), amelyek szerint minden irodalmi szöveg értelmezése egy nagyon karakteres értékrendszer mentén történik meg, *vagyak, hatalmi konstrukciók vezérik megértési aktivitásunkat*.

[A ma legerősebbnek mondott nézet a legradikálisabb: nyíltan megvallja, hogy értelmezéseinket hatalmi erővel manipulálják. Ha ehhez hozzáolvasom a posztmodern fogyasztói néptömegekről alkotott gondolatmenetet, egyre erősebben érzem a szöveg manipulációját: a liberális kapitalizmus hatalmi eszméjének érvényesülését a posztmodern episztémében. Sz. E.]

(A virtuális előadás Bókay Antal egy interjúban adott szövegének némiképp rövidített, de a lehetőség szerint minél több gondolatot híven tartalmazó változata / Kortárs 2006/11./). Mind a szövegen belüli kurzíválások, mind a szögletes zárójelek közötti megjegyzések tőlem származnak, Sz. E.)

Hogy Bókay professzornak a posztmodernről alkotott áttekintését kiteljesítem, átveszek néhány gondolatot korábbi szövegeiből, amelyek hozzájárultak az összefoglaláshoz. „Az inscriptio a modern versben olyan feliratok, töredékek megjelenésébe érzékelhető, amelyek, ha van is értelmük az mellékes, a referencia bennük felfüggesztődik, és emlékezetünkbe véletlenszerűen beleszövődött sztereotípiák, töredékek formájában léteznek.” A posztmodern vers rengeteg ilyen kölcsönzött történetet, tárgyat tartalmaz, ismer, de az adott szövegben az eredeti jelentésében nem

értelmezhető mondást, gesztust, narratív fragmentumot hasznosít.” (Bókay 2000/2., 43.).

[Értjük: nem számít, eredetileg mit jelentett, az a lényeg: mi a célunk vele, mire használjuk. Sz. E.]

Másutt: „A szöveg maga nem önálló, autonóm egység, hanem csak más szövegekkel fenntartott viszonyrendszerben létezik.” (Bókay 2001:377). Ennek modulációja: „Az egyik szöveg csak azáltal létezik, hogy a másik szöveg használata során kapcsolatba kerül.” (2001:375). Majd: „Az irodalom igazsága csak illúzió, a szövegfelületen végtelen számú jelentés bukkanhat fel.” (2001:377). Nincs szöveg, csak szöveglehetőségek. De szerző sincs, amint azt Bókay egyik mestere, Roland Barthes tanítja: „A posztmodern író hatalmában csak a szövegek összekeverése áll, a szövegkezelés pragmatikai jellegű, a jelzett elemek közti viszonyt a szövegkezelés használati utasításai szervezik.” (id. Bókay 2001:379). Még egy idézet egy nálunk kevésbé ismert szerzőtől: A posztmodern irodalomban az intertextualitás egyenesen az irodalom létmódjaként értelmeződik.” (Kriveva 1996:15).

Néhány mondat erejéig szóljon most a hazai posztmodern teória másik fő prófétája, a Teremtő Szó egyik legfőbb működtetője, aki most éppen a személyes szerzőt iktatja ki az irodalomból: „A különböző szövegekből, utalásokból összeálló polifonikus szövegek között eltűnik a központi beszélő, helyét az identitásukat vesztett fragmentumok grammatikai egység szám első személyei foglalják el. A posztmodern szöveg kohézióját az egyes szövegek szerveződési lehetőségei és sokirányú értelem-összefüggései jelentik. A kész szöveg másról szól, mint az őt alkotó fragmentumok összessége, amelyek eredeti funkcionálisuktól megfosztva egyébként sem emlékeztetnek 'eredetükre'.” Másutt: „Az idézett szövegeknek hangsúlyozott, értelmező, értelemadó – vagy módosító szerepe lesz, így nyíltabb tér jut a szövegek közti párbeszédnek, a szöveg a pretextusokkal alkotott kölcsönviszony kiteljesedésével jön létre.” (Kulcsár Szabó Ernő 1998:533). És egy következő: „Fontosnak tűnik azt is hangsúlyoznunk, hogy a multiplikálódás nem az alanyról figyelhető meg, hanem azoknál a hangnemeknél, beszédmódoknál, amelyek az elválasztottság látszatát keltve voltaképpen megszüntetik, felszámolják az alanyi személyiséget.” (Kulcsár Szabó Ernő 1994:173).

A posztmodern teória nem létezőnek mondott, ám a szövegekből kiérthető elvei mentén sorakoznak a Nagy Elmélet képviselőinek megnyilatkozásai. Köztük kiemelt hely illeti a kortárs magyar költészet történetét és a posztmodern episztémé posztulátumait egyaránt kiválóan ismerő Margócsy Istvánt, akinek írásaiban már KAF-ra utaló megjegyzések is vannak. Első idézetében ő is eltűnteti a szerzőt: „... a költészetben poétikailag ugyanaz a nagy tendencia él és folytatódik, a hatvanas-hetvenes évek fordulóján Tandorinak, s mellette Petrinek

és másoknak felléptével mutatkozott be, s amely valóban radikálisan átírta a magyar költészet hagyományait... A költői én, azaz a hagyományos lírai paradigma szubsztanciális szubjektuma, illetve ennek módosulásai, a hetvenes évek folyamán oly gyorsan kétségbe vonatott a költészetben, hogy az új alapvető líra konstituensbeli változásaira szinte alig találunk analogont (...) az a beszélő, akit az iskolában költői vagy lírai énként tanultunk meg, minden ízében és minden megjelenési formájában fikcionálttá vált, s még akkor is fiktív jellegű lenne, ha közvetlen mód nincsen is jelezve a szerzői fikció intencionált távolságtartására. (...) De ennek a fikcionáltságnak lesz következménye az újabb években rendkívül nagy mértékben elszaporodott szerepversek hatalmas aránya. (...) A megszólaló én fikcionáltsága a legszorosabban összefügg a nyelv fikcionáltságának mozzanatával. Sőt, valójában más oldalról nézve, alighanem azonos is vele.” (Margócsy 2000/2., 30.)

[A valós dolgok nem látszanak – nem léteznek: fikcionáltságuk másféle kifejezése a Baudrillard-féle szimulákrum-képzésnek: a másolat, a hamisítvány fontosabb, igazabb az eredetnél. (Baudrillard:1996)]. Ennek a „másodlagosságnak”, „fikcionáltságnak”, „szimulákrum-jellegnek” érdekes jellemzését adja a KAF-versekre alkalmazva, „mintha-olvasatokként” olvasva őket, Keresztury Tibor: „A legjellemzőbb karakterjegyek között említett reflektáltság, az utalásos – imitációs technika (hogy tehát olyan, *mintha* egy kantilénát olvasnánk, vagy olyan, *mintha* egy manierista, vagy kora-középkori szerző átültetett szövege lenne a vers) – miközben persze csak rájátszásról, kifejezőeszközök ütköztetéséről van szó...” (Keresztury 1994:74).

Tovább idézem Margócsyt, aki most a nyelvet, mint a világ *primum movens*-ét tételezi: „... a hetvenes évek költészete (...) arra tört, hogy versi megjelenítésével explikálja, látványossá tegye, megtestesítse a nyelv problémáit (emiatt született meg oly sok kiváló vers, amely elsősorban a nyelvnek anyagiságával, testével, grammatikusan szólván, etimologikus megcsináltságával operált”. A többi költő közül kiemeli KAF-ot: „E költészet – melynek generális leírásához én is helyeslem a radikális archaizmus kitétel alkalmazását – valóban egyszerre radikális és archaikus: hisz állandóan az archaikus hagyományokat keresi, teremti újjá és fordítja ki, ám ezeket rögtön fikcionálja is, s oly keretek közé illeszti, mely keretek az archaikus vonásoknak pillanatonkénti metamorfózisához kell, hogy vezessenek. Kitalálni a múltat! – oly költői akció ez, mely ily teljességében alighanem újszerű az egész magyar irodalomtörténetben.”

[Emlékezzünk erre a boldog felkiáltásra, amikor más posztmodern szövegekben – még KAF-éban is - emlékeztetfelejtésről szólnak a tudorok! Erre még visszatérek. Sz. E.]

Margócsy további magaslatoiba emeli a nyelvet:

„... a legújabb magyar költészetnek a versnyelv lett az anyanyelve, s a legújabb tendenciáknak önelvű mozzanata lesz az irodalomnak mint sokágú, s sokágúságában mindig újra fikcionálódó hagyomány-konglomerátumokkal folytatott állandó párbeszéd, mely az intertextualitás 'normális' és normálisan korlátozott érvényű adottságát önkényesen uralkodóvá és kizárólagossá tévén, az eleve fiktív gesztust fogja mint a költészet alapesetét rögzíteni (...) leglátványosabb és leghatásosabb jelentkezése KAF állandó új-alak, új-hagyomány koholásaiban nyilvánul meg.” (Margócsy 2000/2).

[Tán a jogi nyelvből kellett volna táplálkoznia a legújabb magyar költészetnek? Vagy az atomfizika nyelvéből? A magyar vers anyanyelve - természetszerűleg - mindig a versnyelv volt. Ez a nagy felfedezés – egyszerűen tautológia. Sz. E.]

(Egy kis nyelvélés)

Ha sokan foglalkoznak valamivel, abból előbb-utóbb tudomány lesz. Vagy - lennie kell. Payer Imre idézi Paul de Mant KAF „nyelvi emlékeztetfelejtése” ügyében: megállapítása szerint Paul de Man szemléletével rokon KAF-é, amennyiben költészetének lényege a nyelv és nem a világszerűség. „KAF költeményeiben lépten-nyomon felbukkan az *apokalipszis*, de *nem mint téma*, hanem *mint motívum*, tehát *nyelvileg determináltan*.” [Azaz: idézetként, vagy szóképként, toposzá rögzülten. Sz. E.] Példája a sokszor említett *Pro domo*, melyből az alábbiakat idézi:

Szomjazva ezt-azt felnöttem,
fel én, ki fuldokoltam más anyák tején,
tudom már: solvet saeculum in favilla.

A KAF-szövegben van egy különös kép: a „fuldokoltam más anyák tején” – az idegen anya teje az édesanya teje helyett ugyanolyan fullasztó, mint a megtagadni kényszerített, megvont, hiányolt szülőföld-anyaföld helyett mintegy számkivetettségben, belső száműzetésben élni, az anyanyelv helyett idegen nyelven szólni. E kényszerített állapotban a költő átéli a latin idézet, a Celanói Tamás Dies irae-jéből átvett utolsó ítélet képzetét. A versben a Harag Napja nem nyelvileg determináltan beépített toposz, hanem súlyos lezárása annak a gondolatnak, hogy idegen földön élni egyenlő a végső kárhoyattal. Nem nyelvi motívum tehát, hanem versszövegben megfogalmazott téma.

A nyelvi létben megmerítkezés mómora még a költőtárs-kritikus Szilágyi Ákost is elragadta, amikor KAF kítüntetése alkalmából mondott köszöntőjében jó érzéssel emeli ki a KAF-életműből az egyik legszebb verset, a *Gyermekhangra* címűt, de egészen elhangolja a vers tónusát, diadalittas heuréká-t formálva a tragikusból.

Boldogan kiáltja: „A költő hazája – szóhaza!” Csak – sajnos – ő is az átváltoztatva teremtők közösségébe tartozik, és nem a költőt ünnepli, hanem a Szót, a magánvaló Logoszt. „A költői kérdés nem a kérdezőből jön, hanem a nyelvből ered (...) Kérdez helyetted a nyelv...” Továbbá: „Szóházában – a szavak nem használva vannak, hanem lakoznak.” Majd viccesen: „Szavakon lovagoljak? Hogy a fenébe ne! A szódából jöttünk, nem a Gangesz partjairól.” [Az utalásból sejthető: Szilágyihoz az adott pillanatban Parti Nagy Lajos közelebb áll, mint Ady.] Folytatódik a Szó magasztalása: „A szavak találják meg őt [t.i. a költőt, Sz. E.], nem a költő a szavakat. Kivétel a Kompletórium költője, akiért a szavaknak nem kell tűvé tenniük a világot. Ő teszi tűvé a szavakat. Betűvé természetesen. Ragadnak rímei lépesmézére a szavak, mint Don Juanra a nők.” Tovább viccelődik: „KAF – félig. KAFKA. Félig székely. Vagy tán egészen az.” Majd tudományosabban: „A nyelv lakozik, a költészetet nem úgy kell elképzelni, mint menedéket, életpótlékot, oázist, kulisszát. A Kompletórium költője nem szenvedőlegesen időz a szóházában. (...) Nem két világban él, hanem ebben az egyben. (...) Szóhaza és élet, költészet és valóság költőileg megformált régi kettőssége és ellentéte hiányzik verseiből. [Ez nem így van. Ha másra nem, tessék Erdély-verseire gondolni. Sz. E.] A modern költő valóság és költészet ellentétéként élte meg a nyelv világát (...) A még modernebb költő szemében viszont a valóság és az élet a nyelv. Minden nyelv. Nyelven kívül semmi sincsen, beleértve még ezt a semmit is. Ez 'csak' nyelv. A 'nincs' elképzelésmódja. Minden ez -, élet is, valóság is. (...) A szóhaza a megtalált valahol. A nyelv nem valamilyen külön, erre a célra kijelölt és körülhatárolt helyen – mondjuk a költészetben – lakozik, hanem létesülésének eleven folyamatában, melynek se kezdete, se vége.”

Lett volna lehetősége Szilágyi Ákosnak arra, hogy a szóhaza jelentésrétegeinek mélyére ásson. A *Gyermekhangra* című vers – Szilágyi okfejtésével szemben – nem a szó apoteózis: szakaszonként váltakozva ismétlődő horizontváltásaival (második személy – harmadik személy) a gyermeki psziché kétarcúságára talál kifejezésmódot: a gyermek látja a mackót, életre kelti, aposztrofálja, üvegszemében meglátja saját magát, így válik a mackó személyiségének részévé, majd kiesve a varázslatból, harmadik személyben beszél róla. Méghozzá *ambroziánus himnuszban*: a legmagasztosabbaknak és a legszenvedélyesebben szeretetteknek kijáró formában. (KAF kedveli ezt a sorfélét és strófafajtát, és mindazokban a versekben, amelyekben a szeretet, az áhítat hangját akarja megszólaltatni, ezt a formát használja: az *És Christophorus énekelt*-ben, a Jack Cole Daloskönyvének egyik legszebb darabjában, a természetimádó *Szippants magadba nyári éj* kezdetűben.) A *Gyermekhangra*: himnusz a gyermeki világ központjához - akivel alszik, akihez beszél -, a mackóhoz. De ez a mackó a gyermeki lét értelmének hordozója is: jonhába rejtették a szóházát.

Ami ebben a versben nem a Logosz dicsérete, hanem az anyanyelv féltéséé, rejtéséé – és a fájdalom miatt, hogy félteni, rejtteni kell. Nem tréfa ez a vers, nem intertextus („jonh”), nem palimpszeszt: *félelem, tragikum*. Ebben az olvasatban kevés a nyelv általános szabadságvágyáról beszélni, kreativitását dicsérni: „A Kompletórium szerzője (...) nem létrehozta, hanem szabadon engedi csupán a nyelv alakító szellemét. Engedi, hogy a nyelv lakozzék...” (Szilágyi Á. És XLVI.). A *Gyermekhangra* – ennél sokkal többet akar: hazát, amelyben a szó szabad lehet. És ez egészen más.

...

csak játékból van semmiből
nem hont foglalt csak hallgatást
üvegszemében egy kölyök
csak játékból van semmiből

csak játékból vagy semmiből
jonhod kutatják vámszedők
hová rejthetted szóházad
csak játékból vagy semmiből

...

A tanulmány második részét következő számunkban közöljük.

Bibliográfia:

- Balázs Imre József: És-és (a Kompletóriumról) Forrás 2001/1
Baudrillard, Jean: A szimulákrum elsőbbsége. Szeged, JATE, 1996
Bókay Antal: Dekonstruktivizmus és filológia. Alföld, 2000/2. 33-45.
Bókay Antal: Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban, 2001
Bókay Antal: A bizonytalan bizonyossága. Kortárs, 2006/10
Cs. Gyimes Éva: Kompletórium. www.hunlit.hu 2002
Keresztury Tibor: „Versreneszánsz” közeleg. In: Csipesszel a lángot, Nappali Ház, 1994
Keresztury Tibor. A Kompletóriumról, 2000
Keresztury Tibor: Tanulmányok a kortárs magyar irodalomról. Magvető, 2002
Kovács András Ferenc: Palimpszeszt és palinódia. In: Aranyos vitézi órák. Versek 1998-2001. Mentor, 2002
Kulcsár Szabó Ernő: Az új kritika dilemmái, Budapest, 1994
Kulcsár Szabó Ernő: A megértés alakzatai. Budapest, 1998
Kriveva, N.: Intertextualitás a posztmodern korban. Nyelv és iskola, 1996
Margócsy István: Irodalomtörténeti vízió a költészet állapotáról. Alföld, 2000/2.
Margócsy István: Szerepek és változatok. Bárka, 2000/5
Margócsy István: Magyar táncszó. Holmi, 2000/8
Margócsy István: A Kompletóriumról www.hunlit.hu, 2009/2
Payer Imre: Az emlékeztetfelejtés nyelvi alakzatai Kovács András Ferenc költészetében. Eső 2005/3
Selyem Zsuzsa: Kovács András Ferenc költészete. Jelenkor, 2004/5
Szilágyi Ákos: Egy szóházafi köszöntése. Élet és Irodalom, 2002. jún. 14.
Tóth Ákos: „Hát ádio aranykor”. Kovács András Ferenc: Aranyos vitézi órák. www.inaplo.hu.inaplo